

ЖАН-КЛОД ФЛАША

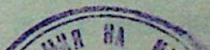
/средата на XVIII в./

Известен търговец и индустриалец, роден през 1705 г., недалеч от Лион. Буден и любознателен, Жан-Клод Флаша е страстен пътешественик. Посетил Холандия, Германия, Италия и Унгария. Гръцки търговец, с когото се запознава в Братислава, го поканва да посети Леванта. Флаша тръгва с неговия керван, който се връща с 90 кораба по Дунава на път за Цариград. От Белград Флаша попада във Видин, отива във Влахия, където прекарва няколко месеца при влашкия владетел в Букурец. После се отправя през Гюргево за Цариград, тъй като не успява да осъществи намерението си да отпътува за Швеция — не получава паспорт. В Цариград остава 15 години и упражнява търговия, изучава стопанството и живота в империята и особено всичко, що засяга производството и боядисването на тъканите в Цариград и други градове. Връща се във Франция в 1756 г., като отвежда значителен брой тъкачи и бояджии за манифактурите на брат си в Сен Шамон. Богатите си впечатления от балканските провинции и Турция Флаша описва увлекателно, с интерес и съчувствие към положението на поробеното население и с по-специално внимание към производствената техника.¹

„Спряхме само за малко време във Видин. Не смеех да мина през него: пълен бе с войници, толкова недисциплинирани, че местният комендант с мъка ги удържаше. Турските господари прегледаха много щателно нашите кораби. Всичко, което изглеждаше чуждестранно, бе сигурно, че им харесва. Аз бях облечен по френски и привлякох също тяхното внимание. То щеше да бъде за мен фатално, ако гърците, с които бях, не бяха тъй честни. [Турците] ги задължаваха да ме продадат, без да се осведомят нито кой съм, нито какво щях да правя във Влахия. Това още повече ме лиши от желанието да видя Видин, където бих бил много изложен.

Оставихме Дунава след няколко дни в едно село, съседно на Никопол. Там нашите гърци взеха товарните си коли и една

кола, защото имаха много стоки, които бяха купили за влашкия принц“ (с. 277). След престой във Влахия Флаша се спуска към Дунава:

„Минахме Дунава при Тотрокай², голямо село, разположено на хълм. Тази река е около една миля широка на това място. При все това тя е доста дълбока там. Когато времето е спокойно, изглежда, като че ли е езеро. Но много е опасно да се случиш там, когато задуха вятър. Той причинява плоски вълни, които корабът не е в състояние да разбие. Това е погубило мнозина“ (с. 353).

„Бях принуден да се облека по ориенталски. Ако не бе тази предпазливост, щях да бъда обсаден от тълпа любопитни, които биха се чувствували в правото си поради чуждестранното ми сблекло да ми задават хиляди въпроси, на които бих бил длъжен да отговарям, за да не си навлека някоя неприятност, понеже имахме работа само с турски селяни, неспособни да уважават кой кой християнин“ (с. 354).

„Не ни бе леко в Билесе Латина³, паланка, населена с православни, бяхме принудени да не се доверяваме. Те са известни разбойници, които живеят само от грабежи. Тази мисъл не ни позволи да се възползуваме от одърите, които ни дадоха, и никак не ни караше на сън.

На другата сутрин навлязохме в гора. Пътят е каменист, тесен и твърде мрачен — би рекъл човек, че на природата ѝ е било угодно да закриля жестоките начинания на разбойниците от Белесе.

Една местна поговорка казва: „Който иска да умре, трябва да мине само през тази гора, ще го обслужат добре.“ Вървяхме през целия ден, без да срещнем някого — изглежда, страхуваха се от нас толкова, колкото и ние можехме да се плашим от тях.

Иедекле⁴, село, построено по унгарски, т. е. множество мизерни колиби, покрити със слама, не бе в състояние да ни облекчи от умората на един тъй тежък ден. Тези, които бяха на колите, прекараха там част от нощта. Излязохме оттам два часа преди зори. При изгрев слънце видяхме просторно поле, където селяните бяха заети с прибирането на обилна реколта. Пътищата бяха хубави и добре поддържани. Виждаше се, че страната е хубава и добре населена. Наистина Портата се грижи от време на време тези пътища да се поправят, които ни отведоха до древния Бизанс.

От него са останали доста останки, за да се съди по тях за прежния блясък. Стената му трябва да е била много обширна. Тя се простираше в равнината и на много хълмове. Там личат развалините на храмовете и на няколко обществени постройки. Всичко бе построено от негасена вар. Камъните там са свързани така, че би било по-лесно да разбиеш скала, от-

колкото тези стени. Не бих повярвал дори, че времето е могло да ги разруши, ако нещо би могло да устои на ударите му. Реката, която протича през тези огромни развалини, не е голяма; но тя е с много риба. Пътищата, по които се минава, напомнят на тези при влизането в Рим или в Неапол. Всичко говори за великолепието на римляните при обществените сгради.

Бях много изненадан от един православен обред в Драго-екьо⁵, където ношувахме. Един свещеник дойде рано. Той имаше виолетова дреха, епитрахил и държеше разпятие в дясната си ръка. Едно дете го следваше със съд със светената вода. Той приближи най-напред д-р Мишел, наръси го с китка, прочете няколко молитви и го накара да целуне разпятието. Щом получи от него няколко сребърни монети, дойде при мен и извърши същия обред, обходи всички християни от кервана, без да пропусне някого. Не знаех какво бе създало този обичай. Докторът ми съобщи, че той четял молитви за препоръка на душата, защото имало опасност пътниците да бъдат убити в гората на планината Елмо⁶, която предстоеше да прекосим. Също така на тръгване всеки провери дали оръжията му са в добро състояние: би рекъл човек, като ги види, че се готвеха да атакуват или отблъснат войскова част. Тази планина е със сипеи. Извънредно много ни струваше да пробием път през огромните скали, с които е покрита тя. Той бе така тесен, че едва можеха да минат оттам товарните коли. Те много често биха се прекатуряли, ако не бяха придържани от силни мъже, обучени на това умение, за което керваните заплащат.

Вечеряхме в Чаликавак⁷, място, което служи за убежище на разбойниците, които обвиняват, че вършели толкова убийства по планината Елмо. Портата е сметнала, че предотвратява тези безредия, поставяйки стражи, които бдят. Те са въоръжени с алебарди; щом видят, че се приближават група пътници, те удрят тъпаните си и се приближават, за да получат малка такса.⁸ Но те са по-скоро поставеници на крадците, отколкото техни неприятели. Те имат особен начин на биене на тъпана, който им позволява [на хайдутите] да разберат дали има някаква надежда да нападнат групата пътници, или е по-добре да я оставят спокойно да мине. Щом доловят малко сигурност за нападение над кервана, те първи се нахвърлят, за да заграбят по-голяма плячка. Един човек от кервана ни увери, че преди немного време един цял керван е бил задържан само от един-единствен човек, обречен на гибел, ако би трябвало да се бие срещу двадесет добре въоръжени [люде]. Но те [пътниците от кервана] предпочели да му дадат пари, отколкото да рискуват сражение.

Планината Елмо съвсем не е по-ниска от планината Сени. Но с по-малко сипеи. От двете страни там тече един порой, който се преминава 26 пъти до Цариград. Този маршрут често е

много опасен. Изпълнен е с пропасти, откъдето нито коне, нито товарни коли могат вече да се измъкнат, ако са имали нещастieto да паднат там.

Най-сетне пристигнахме в Одробрад⁹, малко село, разположено в полите на планината. Населено е с гърци. Те ми се видяха груби и необщителни, бяха зле облечени. Те са най-вече пастири, които се поминуват от земята си и от млекодобива. Стадата им са многобройни и добре гледани. Дивечът е изобилен там. Целият керван яде великолепен [дивеч], който ни продаваха много евтино.

Изтръгнаха ни се от една опасност, скоро бяхме изложени на по-голяма. Два дни след като бяхме напуснали горите на планината Елмо, дойдохме в Канара¹⁰. Чумата вилнееше там ужасно. Сметнахме за подходящо да лагеруваме на открито, както и в Крикбизе¹¹, малко село, но много по-добре построено, както ми се видя, от всички села, на които попаднахме по пътя от Букурещ насам. Изпратиха там да се търсят храни. Много ми бе противно да ям от тях. Но за да не паса трева, трябваше да следвам примера на моите спътници. Макар че бяха християни, вярата в предопределението ги успокояваше. Чувах ги да казват, че напразно се стремим да отдалечим момента на смъртта ни, броят на дните ни е ограничен и че всяко предохраниение в този смисъл е безполезно.

По същите причини не се спряхме в Керкеселесия¹², град, който дължи името си на 40-те черкви, които се наброявали някога там. Повечето от тях били превърнати в джамии и почти няма турци там. Гърците там биват много тормозени. Изглежда, този град е стар — на това навежда начинът на строеж на пътищата. Те са калдърмосани като старовизантийските. Едва тук забелязах, че житото се вършееше в Турция съвсем различно в сравнение с нас. Всеки си има начини — не ще реша кой е най-добрият, но ще се задоволя да съобщя нещата, както съм ги видял. На голям харман разстилат класовете, като ги нареждат в голям кръг, за да са навсякъде по равно, да излезе житото и сламата да се смеле добре. Те правят от нея дебел пласт и се грижат постоянно да я обръщат. За целта имат две дъски, дълги по пет стъпки, широки всяка от по стъпка и половина и дебели три пръста. От едната страна свършват с остър ъгъл, където се свързват с конския или волския впряг. От едната страна се забиват множество малки резливи камъни. Над сламата се поставя брана, притискат я с голям камък, служещ за седло на този, който държи поводите в едната ръка и камшик в другата, за да направлява по свое усмотрение животните. Той обикаля така цял ден ту от едната, ту от другата страна, докато сламата добре се скълца и класовете се очистят. Тогава той (камшикът) се хвърля във въздуха, както го правим по нашите хармани. Житото остава струпано на куп на

няколко крачки и скълцаната слама образува пък друг — малко по-далеч. Жал ми бе, като гледах как се кълца сламата, защото мислех, че тя е загубена така. Казаха ми обаче, че добитъкът я яде така с удоволствие и че я продават доста скъпо на крина.

Никъде не бях видял толкова жито, колкото имаше край градовете и селата, откъдето минахме. То бе струпано из пожънатото поле. Би казал човек, че селяните искат да си направят от него укрепления — всяка купа бе около 50 стълки дълга. Това е главното богатство на страната. Турция много търгува с него“ (с. 353—363).

„Имахме още три дни път, докато стигнем Цариград, винаги със същите неудобства и със същите опасности. Видяхме Яна¹³ и Понисар¹⁴, чиито развалини изглеждат древни. Не ми бе възможно да обиколя тези градове. Побързахме да минем покрай тях, понеже чумата ги опустошаваше и вилнееше там ужасно. Колкото приближавахме Цариград, толкова пътищата ставаха по-хубави. Правени бяха от римляните. Турците не са си дали много труд да ги поддържат. От всички страни в полето виждахме крепости или по-скоро четвъртити кули, обиколени с ров, в който се слиза през мостовете. Татарските принцове живеят там. Оттам именно ги измъква Портата, когато ѝ трябва хан. Този край е много неплоден — пътниците се задушават от прах. Изложен си да умреш от жажда, ако не се погрижиш да си намериш вода.

Най-сетне дойдохме в Булгар¹⁵. От върховете на планините различавах Мраморното море и анадолските брегове. Нетърпението ми да видя Цариград не можеше с нищо да се сравни“ (с. 371—372).

В том II Жан-Клод Флаша говори за състоянието на френската търговия в Леванта и прави обосновани предложения за съживяването ѝ (с. 281 сл.)

Увод, подбор и превод: Б. Цветкова
Коментар: П. Коледаров и Б. Цветкова

¹ Бележките за автора са по Nouvelle biographie générale, и по S. Ba иgarten. Observations sur le commerce et sur les Turcs (notes de voyages de Jean-Claude Flachat Revue d'histoire comparée, 1947, p. 86—87. Преводът е направен по Observations sur le commerce et les arts. D'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales. Par Jean-Claude Flachat, A Lyon, 1766, t. I.

² Гр. Тутракан, Силистренски окръг.

³ С. Белица, Тутраканско, Силистренски окръг.

⁴ Силно изопачено име. Вер. с. Юруклер, Становец, Шуменски окръг.

⁵ С. Драговево, Шуменски окръг.

⁶ Хемус, т. е. Стара планина.

⁷ С. Риш, Шуменски окръг.

⁸ Това са дервентджии.

⁹ С. Добрал, сега Прилеп, Бургаски окръг.

¹⁰ Село в Турция, Къркларелийски (Лозеградски окръг), непосредствено до българската граница.

¹¹ Силно изопачено. Според местоположението вероятно Скопелос или Ескиполос, между Къркларели (Лозенград) и Пънар-Хисар (Бунар Хисар), Турция.

¹² Лозенград, дн. Къркларели, Турция.

¹³ Яна или Пеньо, на 6 км източно от Пънар Хисар, Турция.

¹⁴ Бунар Хисар, дн. Пънар Хисар, Турция.

¹⁵ Неуточнено.